

ПО ВЪПРОСА ЗА ИЗГАРЯНЕТО И ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО НА КОНАКА В ТЪРНОВО

Иван Стоянов

Турският конак, построен от майстор Никола Фичев (Кольо Фичето) в Търново през 1872 – 1875 г., предизвиква оправдан интерес сред българската общественост. Тази забележителна сграда е била предмет на изследване и като архитектурен паметник, и като историческа забележителност, и като място, където се вземат съдбоносни за България решения. При това положение не е чудно, че почти всички въпроси, свързани с нея, са изяснени детайлно. Един проблем обаче очаква дълго време своето доизясняване. Той е свързан с пожара от 18 декември 1906 г., който унищожава цялата сграда, известна след Освобождението като “Полицията”. Не е обърнато внимание и на възстановяването на този архитектурен шедьовър от времето на Българското възраждане. Тези проблеми и най-вече първият вълнуват обществеността в града както непосредствено след пожара, така и в следващите десетилетия. Изказани са различни предположения, но твърденията за предумишлено запалване на сградата, които като че ли преобладават, не са доказани, а и никога няма да бъдат доказани, тъй като са несъстоятелни.

През 1984 г. една публикация отново напомни за най-разпространената версия, свързана с предумишленото запалване на сградата¹. Като се използват спомените на Никола Мартинов, син на Евстати Мартинов, в нея се представя правдоподобна на пръв поглед история за пожара от 18 декември 1906 г. Твърди се, че след Освобождението Общинският съвет в Търново бил винаги в ръцете на привържениците на Стефан Стамболов, но в периода 1902 – 1904 г. в общината са избрани представители на Народната партия, а кмет става Евстати Мартинов. При среща на Иван Халачев, министър на вътрешните работи според спомените, с Евстати Мартинов на площад “Баждарлъка”, “министърът” обвинил кмета,

че бил обрал общината. След станалия скандал в общината пристигат финансови ревизори, които установяват парични злоупотреби в размер на 30 000 лв. По искане на Евстати Мартинов е заведено допълнително следствие, което доказало, че обсебването на тези пари е станало по-рано – т. е. тогава, когато на власт в общината били стамболовистите. Съдът привлякъл за обвиняеми бившите членове на общинската управа, но влиятелни дейци на Народнолибералната партия забавяли делото. Когато в края на краищата то било насрочено, привържениците на Стамболов подпалват “Полицията”, за да прикрият своите престъпления. По това време въпросната сграда дава приют освен на общинските служби и на всички окръжни инстанции, които заплащат съответен наем за използваните помещения.

Предложената версия е правдоподобна, както се отбеляза в началото, само на пръв поглед. Това е така, защото и в публикацията, и в спомените са допуснати прекалено много неточности, които са могли да бъдат избягнати въпреки отсъствието на протоколните книги на съвета, изгорели при пожара. Преди всичко не е вярно твърдението, че от Освобождението до 1902 г. общинската власт била неизменно в ръцете на Стамболовите привърженици. Ще приведа само едно доказателство. След като Ст. Стамболов подава оставката на ръководеното от него правителство, на власт идва Народната партия с кабинет, възглавяван от Константин Стоилов. В проведените на 24 юли 1894 г. избори за Градски общински съвет пълна победа постигат представителите на властващата в България по това време Народна партия П. М. Белчев, Дж. Момчев, П. Константинов и т. н.² За кмет е избран Дж. Момчев, който остава на този пост до 1899 г., а Окръжен управител става П. Горбанов – и двамата са народняци. Само от народняци е съставен и Общинският съвет³. През декември 1901 г. на власт идва Прогресивнолибералната партия начело със Стоян Данев. За кмет на Търново през същия месец и година е избран привърженикът на тази партия Тр. Кънчев с помощници Ст. Х. Панайотов и Г. Генчев⁴. През май 1903 г. на власт в България идва Народнолибералната партия (партията на Ст. Стамболов). За министър-председател е назначен генерал Рачо Петров, но министър на вътрешните работи в новото правителство е шефът на тази партия Димитър Петков. На този пост той е до 22 октомври 1906 г., след

което става министър-председател. При това положение става ясно, че нито Евстати Мартинов е бил кмет на Търново през 1902 – 1904 г., когато Народната партия е в опозиция на управляващата Прогресивнолиберална, а след нея и Народнолиберална партия, нито Иван Халачев е бил министър на вътрешните работи. Следователно сведенията, съдържащи се в спомена, чисто и просто не отговарят на историческата действителност. Те имат за цел да предизвикат сензация, като по всяка вероятност авторът им е разчитал, че след като архивите до декември 1906 г. са изгорели, единствен източник за историците ще бъдат спомените. Най-недостойното в тях е незаслуженото оклеветяване на привържениците на Ст. Стамболов, а и на самия Стамболов, което между впрочем е характерна черта за българските политически нрави и в най-ново време.

Каква е историческата истина? На този въпрос може да се отговори единствено чрез използването на автентични документи. Такива са Протоколните книги на Търновския градски общински съвет, съхранени от същия този 18 декември 1906 г. насетне. В тях се съдържат изключително ценни сведения както за самото събитие от 18 декември, така и за последвалите действия, довели до възстановяването на изгорялата сграда.

На извънредна сесия на Общинския съвет, състояла се на 18 декември след обяд, се докладва, че в 4 часа сутринта се е запалила сградата на съвета, където се помещават както общинските, така и окръжните служби. Изгоряла цялата сграда, без да може нещо да се спаси, за което способства и паянтовият начин на градеж. След оживени разисквания извънредната сесия, ръководена от кмета Ан. Х. Димов и помощник-кметовете Ст. Фъртунов и П. Енфеев, взема следните решения: 1. Натовазва Постоянното присъствие да търси и намери помещение за общината; 2. Да се издаде разпореждане за ново преброяване на населението в града, за да могат да се съставят и заведат семейните книги; 3. Да се ходатайства пред Народното събрание да отпусне помощ за общината⁵.

Постоянното присъствие действа твърде експедитивно и на 28 декември 1906 г. докладва, че е намерило сграда за общината. Това е домът на Тинка Иванова Стамболова (съпругата на Иван Стамболов – по-големия брат на Ст. Стамболов – б. м. И. С.). Годишният наем се определя на 2000 лева, като условието е

общината да ползва наетата къща най-малко две години⁶. На 30 декември се провежда отново извънредна сесия на Търновския градски общински съвет, на която се обсъжда въпросът за представителството на общината в комисията, съставена от застрахователното дружество “Балкан”. Тази комисия трябвало да оцени щетите от пожара и задълженията на застрахователя по възстановяването на сградата. За свои представители в комисията общината определя архитектите Г. Козаров и Ат. Джангозов⁷.

През декември 1908 г. сградата на общината е възстановена окончателно, като строителите и местното техническо бюро се ръководят от запазените снимки. На 1 декември 1908 г. Общинският съвет решава да застрахова “Полицията” за 300 000 лева при две застрахователни дружества – “Феникс” и “България” – с равен дял по 50%⁸. Два дни по-късно, на 3 декември, в Търново пристигат представители на застрахователното дружество “Балкан”, които възстановяват “Полицията” и предават новопостроената сграда на общинските власти. Те остават недоволни от взетото на 1 декември решение и настояват сградата да бъде застрахована поне наполовина от тях, тъй като до изгарянето ѝ дружество “Балкан” получило едва 1000 лева премия, а за възстановяването ѝ изразходило 150 000 лева. Ако общината откажела, щяла да се покаже като крайно непризнателна⁹.

На 4 декември Общинският съвет преразглежда решението си от 1 декември и решава “Полицията” да бъде застрахована за сумата 300 000 лева. С равен дял в тази застраховка участват дружествата “Феникс” и “Балкан”, като “България” отпада. Срещу това решение се обявяват общинските съветници Хр. Христов и Евстати Мартинов, които настояват да не се променя приетото на 1 декември, но тяхното възражение остава без последствия¹⁰.

На 15 март 1908 г. се провежда публичен търг за изграждане на парното отопление във възстановената сграда. Търгът е спечелен от виенската фирма “Хааг”, която поема задължението да направи отоплителната инсталация за 13 299, 02 крони, или 13 963,97 лева. Като одобрява проведения търг, Общинският съвет прави съответните постъпки за освобождаване на нужните машини и тръби от мита и други налози¹¹.

Такава е истината според официалните документи за пожара и възстановяването на изгорялата сграда на “Полицията”.

Изграждането ѝ започва в началото на 1907 г. по време на управлението на Народнолибералната партия, но завършва, когато на власт са представителите на Демократическата партия. Сред съветниците в Общинския съвет вече е и Евстати Мартинов, който при възражението си с Хр. Христов срещу отпадането на “България” заявява, че това действие на съвета нарушава възприетата процедура за такива случаи и още че отпадането на споменатото застрахователно дружество е в разрез с приетите от държавата принципи в ред закони за насърчаване на местната търговия и промишленост¹². Като се има предвид мястото и ролята на опозицията в демократичните буржоазни общества, едва ли сведенията, намерили място в записания от Никола Мартинов “Спомен”, не биха били използвани от неговия баща – съветник в Общинския съвет, и то след като от този съвет са отстранени евентуалните “подпалвачи”. Фактът, че в протоколните книги на Общинския съвет няма и намек за подобно нещо, говори убедително, че използваният “спомен” може и да съдържа сензационни сведения, но не съдържа нито капчица истина.

БЕЛЕЖКИ

¹ Драганова, Т. Турският конак в Търново. – В: Годишник на музеите от Северна България, кн. X, В. Търново, 1984, с. 103–108.

² В. “Народен глас”, бр. 7, 29 юли 1894.

³ Пак там, бр. 8, 6 авг. 1894.

⁴ Великотърновски общински вестник, бр. 9, 1 март 1903.

⁵ Държавен архив – Велико Търново (по-нататък ДА – В. Търново), ф. 29, оп. 1, а. е. 63 I–2-а, л. 1–2.

⁶ Пак там, л. 3.

⁷ Пак там, л. 8.

⁸ Пак там, а. е. 66, л. 214–215.

⁹ Пак там, л. 217–218.

¹⁰ Пак там, л. 219.

¹¹ Пак там, а. е. 65, л. 121.

¹² Пак там, а. е. 66, л. 219.